

PIRKANMAA KULTTUURIALUEENA

Pirkanmaan ja Hämeen suhde

Pirkanmaa on maakuntana nuori. Sen nimi ja nykyinen alue ovat muodostuneet vasta viimeisen 60 vuoden aikana. Sitä ennen aluetta kutsuttiin eri yhteyksissä Tampereen talousalueeksi, Tampereen liikennealueeksi ja hallinnollisesti pitkään Pohjois-Hämeeksi. Ennen Pirkanmaan vakiintumista koetussa 1940-50 lukujen välivaiheessa alueen nimeksi tarjottiin Tammermaata, mikä kuitenkin koettiin liian Tampere –keskeiseksi. Kansainvälisessä kanssakäymisessä alue esittäytyy Pirkanmaan sijasta nimellä Tampere Region. Suomenruotsissa alueen virallinen nimi on Birkaland, mihin sisältyy historiallinen kytkentä länteen: Ruotsin Mälarin Birka –kauppakaupunkiin.

Historiallinen Häme oli Kristian Limnellin De Tavastian mukaan kolmio, jonka alimmat kulmat sijoittuivat Somerolle ja littiin kolmion ylimmän kärjen ollessa nykyisen Keski-Suomen ja Pohjois-Pohjanmaan rajalla Pihtiputaalla. Tätäkin vanhemmasta, ennen Ruotsin vallan aikaa vallinneesta Hämeen käsitteestä on asiakirjoihin kirjattu, että ”Häme ulottui suolamerestä suolamereen”. Murreseikkojen ja kauppateiden kannalta toinen yhteys mereen oli selvästikin Porvoonjoen kautta. Toinen yhteys suolamereen lienee ollut Kyrönjoen suupuoli, jota isokyröläisen muistitiedon mukaan väitettiin Hämäläisten satamaksi. *Portus Tavastorumiksi* on tosin tarjottu myös satamia Porvoossa ja Halikossa.

Vielä 1920-1950 luvuilla puhuttiin monessa järjestössä kolmesta Hämeen alueesta, jotka olivat Etelä-Häme, Pohjois-Häme ja Keski-Suomi. Alueiden keskuskaupunkeina olivat vastaavasti Hämeenlinna, Tampere ja Jyväskylä. Pohjois-Häme vastasi suurin piirtein nykyistä Pirkanmaata. Tämä perustui silloiseen hallinnolliseen Hämeen maakuntaan, jota oli Tampereen kohdalla lavennettu silloisen Satakunnan reunakuntiin päin Mouhijärvelle asti. Pirkanmaan myöhempää syntyä ennakoiti jo 1930 se, että Helsingin Yliopiston Hämäläis-osakunnan Pohjois-Hämeen kerho muutti nimensä Pirkkalaiskerhoksi. Pirkkalaiskirjailijat puolestaan järjestäytyivät tällä nimellä 1943. Pirkanmaasta ei näiden identiteettivalintojen aikaan vielä ollut aavistustakaan.

Edellä kuvattua etnisen ja muinaisen Hämeen käsitettä sotkee termi Ylä-Satakunta. Varsinkin hämeenkyröläiset - pitäjän ilmiselvästi Hämeeseen viittaavasta nimestä huolimatta - korostavat nykyäänkin olevansa entisiä satakuntalaisia. Se lienee tapa pitää yllä henkistä itsenäisyyttä suhteessa Tampereeseen. Koko Tampereen seutu Kangasalaa myöten toisinaan luettu Satakuntaan. Maakuntaraja on eri vaiheissaan ollut Viialan Haihunkoskessa, Tammerkoskessa ja Siuronkoskessa. Tämän rajavyöhykkeen takia Tampereen kaksi keskeisintä itä-länsisuuntaista katua ovat Hämeenkatu ja Satakunnankatu. Totuus kuitenkin on, että Satakunta mainitaan historiallisissa lähteissä vasta 1331, kun Ruotsin organisoivat alueen verotuksen ja hallintorakenteen, jolloin muodostettiin Ala-Satakunta sekä Ylä-Satakunta. Ylä-Satakunnan keskus oli Pirkkala ja 1300-luvulla määritellyn alueen itärajaksi muodostui reuna, jossa kohdattiin vanhaa itäisen kristillisyyden eli ortodoksisen kirkon vaikutusta. Tällainen oli jo Sääksmäki laajoine eräalueineen. Vaikka Satakunta nykyään koetaan heimomaakunnaksi ja Pirkanmaa talousmaakunnaksi, on suuri osa Satakuntaa Tyrväättä ja Parkanoa myöten etnisesti hämäläistä. Pirkanmaalaisuus on siis pitkässä historiassa katsottuna etnistä hämäläisyyttä koko Pirkanmaan osalta. Tätä ilmentää esimerkiksi holja ällän päälle puhuminen: ”jäähall’issa”. Koska ruokakulttuuri muuttuu hitaasti, on Pirkanmaa gastronomisesti hämäläistä aluetta.

Miksi maakunnan nimeksi tuli Pirkanmaa ?

Maakunnan nimen valintaan vaikuttivat edellä kuvatut Hämeen ja Satakunnan rajaseudun identiteettiseikat. Maakunnan tarkan maantieteellisen rajautumisen osoitti ensi kertaa ja hyvin täsmällisesti Reino Ajo tutkimuksessaan Tampereen liikennealueesta (1944). Tutkimus kartoitti liikennevirtojen määrät ja suunnat kaikkialla Suomessa saman päivän samoina tunteina (24.8. 1934). Tieverkko puolestaan heijastaa vedenjakajia ja vesistöalueita ja osuu tässä mielessä yksin muinaisten vesitiesysteemien kanssa. Kaavamaisesti selitettynä Pirkanmaa koostuu Pyhäjärvestä, Näsijärvestä Virroille asti, Vanajaveden kapeikosta Rauttunselästä alavirtaan päin, Tyrvälle ulottuvasta Kulovesi-Rautavesi vesijaksosta. Näihin liittyvät ns. reittivesistöt: Parkanoon asti yltävä Kyrösjärven reitti, Längelmäelle yltänyt Längelmäveden reitti sekä Mäntän kautta Keuruulle yltänyt Keuruun reitti.

Liikennesuhteiden takia alun perin Pyhäjärven ja Näsijärven välisen kosken äärelle syntynyt kaupunki alkoi kasvaa teolliseksi keskuksiksi ja Pohjoismaiden suurimmaksi sisämaakaupungiksi. Sen imu veti mukaansa Satakunnan itäisiä kuntia. Näiden kuntien satakuntalaisuuteen tukeutuva identiteetti ei sallinut sen paremmin Tampereeseen kuin Hämeeseenkään sidottua maakuntanimeä. Kaikille sopiva vastaus löytyi historiasta, professori Jalmari Jaakkolan visioimasta pirkkalaisliikkeestä, jossa Muinais-Pirkkala ja Perämeren neljää suurta (Kemijoki, Tornionjoki, Kainuunjoki/Kalixå ja Luulajanjoki/Luleå) jokea hallinnut pirkkalaisliike yhdistettiin huikaksi näyksi Ruotsista riippumattomasta suomalaisorganisaatiosta. Näky oli yhtä iso kuin Kalevalan rivit *"Hämeessä härkä syntyi/sonni Suomessa sikesi/häntä torkku Torniossa/pää keikku Kemijoella..."*. Rivit tarkoittanevat arvoitusta, jonka oikea vastaus oli pirkkalaisliike. Rivit ovat sittemmin kytkeytyneet runoon isosta härästä.

Jalmari Jaakkolan luoma kansallisromanttinen näky pirkkalaisliikkeestä riitti oletetun yhteisen menneisyyden kautta yhdistämään kaikki tulevan Pirkanmaan kunnat, olivatpa ne sitten identiteetiltään satakuntalaisia, hämäläisiä tai molempia. Muuan ensimmäisistä, joka tätä psykologiaa käytti, oli Pirkkalassa syntynyt, Kurussa maata viljellyt ja taloa pitänyt Toivo Hakamäki, joka suostutteli suuren joukon vastahakoisia pienmeijereitä Tampereelle rakennettavaan Suomen ensimmäiseen maakunnalliseen osuusmeijeriin. Jotta meijerihanke onnistuisi, tuli nimen olla Maito-Pirkka. Kun Pirkanmaan maakuntaliitto perustettiin 25.11.1956, kirjattiin pöytäkirjoissa Pirkanmaahan perustunut nimiehdotus Aamulehden päätoimittaja Jaakko Hakalan nimiin. Tosin tuonaikainen Tampereen kaupunginvaltuuston puheenjohtaja, myöhempi kunnallisneuvos Lauri Santavuori on kertonut jo varhain olleensa Pirkanmaa –aluekäsitteen puolestapuhuja. Hän siis vihjaa, että olisi opastanut Hakalan Pirkanmaa -nimen kannalle. Mainittakoon, että silloinen Tampereen kaupunginjohtaja Erkki Lindfors esitti maakuntaliiton nimeksi hiomatonta kompromissia Hämeen-Satakunnan maakuntaliitto.

Myöhemmin tätä yhteisen historiallisen identiteetin psykologiaa on käytetty kymmenissä yritysten, yhdistysten ja tapahtumien nimissä. Esimerkiksi maakunnallinen kyläyhdistys Pirkan Kylät ry, Pirkan Hiihto, Pirkan Pyöräily, Pirkan Soutu, Pirkan Veteraanit ry, Pohjois-Pirkan metsänhoitoyhdistys jne.

Pirkkalaismyytin monet totuudet

Jalmari Jaakkolan Pirkkalaisliikkeen synty (1924) korostaa Pirkkalan muinaispitäjän keskeistä asemaa ja erätaloutta vaurauden lähteenä. Se virittää mielikuvitusta kiehtovan avaruuden varsin vähistä reaali maailman kiinnostavista. Sen yhtenä heijastuksena ovat Tampereen Hämeensillan pirkkalaispatsaat (kauppias, eränkävijä, veronkantaja, neito), jotka lahjoitti kaupungille kauppaneuvos Rafael Haarla. Vastaisenäistyneen Suomen henkisessä kuvastossa pirkkalaisuuteen liitettiin sekä kaupalliset että sotilaalliset kyvykkyydet.

Pirkanmaa on sen kanssa kilpailleen Pirkka-Hämeen tapaan lyhentymä sanoista Pirkkalaisten maa. Tämä näyttää viittaavan Pirkkalan pitäjään kaupapaikkana ja yhteiskunnallisen organisaation keskipisteinä.

Muistettakoon, että tuolloin koko nykyinen Tampere oli osa Pirkkalaa. Pirkkalan Harjun maineikkaat markkinat pidettiin Pyynikin harjun itäpäässä kosken kaltaalla tai Tohlopin suunnalla. Pirkkalan pitäjän voimakeskus oli Viikin kartano, johon liittyvät hämärät tarut Väinämöisestä ja Suurjunkkarista. Markkinat yhdistivät Näsijärven, Pyhäjärven ja Kuloveden varsilla asuneet.

Eräessä vaiheessa tutkijat olivat sitä mieltä, että pirkkalaisliikkeen pirkkalaiset eivät viittaa Pirkkalan muinaispitäjään. Käsitys muuttui, kun Jouko Vahtolan nimistöhistoriallinen tutkimus Tornionjokilaakson asutuksen synnystä totesi ja todisti asutusyhteyden Tornion seudun ja nykyisin Pirkanmaaksi kutsutun alueen välille. On siis todellakin mahdollista, että pirkkalaisuus kaupallisena toimintatapana on viety täältä pohjoiseen.

Ruotsinkielisissä vanhoissa dokumenteissa pirkkalaisista puhutaan termillä ”*birkkarlar*”. Näillä oli Ruotsin kuninkaan myöntämä erioikeus verottaa lappalaisia ja käydä kauppaa heidän kanssaan. Kuninkaan taktisena tarkoituksena oli varmistaa Pähkinäsaaren rauhan 1323 jälkeen, että mahdollisimman suuri osa Lappia kuuluisi Ruotsin kuninkaan valtapiiriin. Oletettavasti erioikeus oli kuitenkin paljon vanhempi kuin siitä todistava kirjallinen dokumentti. Se piti aktivoida ekspansiivisen Novgorodin paineessa.

Olemme tulleet kysymykseen: mitä tarkoittaa *pirkka*? Yhtenä selityksenä pirkka sidotaan Birka-kauppapaikkojen ketjuun. Tunnetuin näistä oli Ruotsin Birka. Nimi perustuisi siihen, että alun perin kauppapaikkojen kaupparauhan turvaamiseksi sesonkiluontoisenkin kauppapaikan alueella päti *birkerätt* tai *björköarätt*. Termi tarkoitti, että markkina-alue rajattiin koivunlimoilla (muinaisskandinaaviksi birk = koivu). Näin rajatun alueen sisällä vallitsi kaupparauha ja omanlaisensa oikeus. Alueelle ei esimerkiksi saanut tuoda aseita. Tällainen kauppapaikka olisi siis ollut ehkä jo 800-luvulla Pirkkalassa.

Historioitsija Seppo Suvanto tulkitsee, että pirkkalaisliikettä ei voi johtaa Pirkkalan pitäjistä, vaan molemmat ovat syntyneet rinnakkain jonkun kolmannen pirkka-käsitteen kautta. Tällöin pätee edellä selostettu birkerätt –käytäntö. Tätä voidaan vielä täydentää toisella kaupallisella käytännöllä. Suomessa tunnetaan laajalti primitiivisessä vaihdannassa kirjanpitoläpänäänä käytetty pirkka –kapula. Pirkka tunnetaan myös nimellä *pulkka* (siis alun perin pulikka). Se taas tunnetaan parhaiten lounaissuomalaisesta sanonnasta ”päivä on pulkassa”, toisin sanoen sovittu suoritus (esimerkiksi torpparin taksvärkki) on tehty ja kuitattu tehdyksi. Pirkka muodostuu kahdesta toistensa sisään määrätyllä tavalla sopivasta palikasta. Ne painetaan yhteen ja niiden kylkeen viilletään puukolla kuittauksen merkki. Kun kuittaus on tehty, kumpikin osapuoli ottaa pirkkansa erilleen ja säilyttää sitä visusti tallessa. Esineenä pirkka oli 25 – 45 cm pitkä taidokkaasti veistetty puukapula, jossa oli omistajan puumerkki. Pirkka-kapulaa käytettiin veronkannossa ja kauppavelkojen kuittauksessa. Mikään ei estä ajattelemasta, että pirkka-kapulaa olisi opittu käyttämään Birkan kaupungin kauppaketjussa. On täysin perusteltua olettaa, että pohjanperiä verottaneiden pirkkalaisten kirjanpitoon on käytetty tällaista pirkkaa. Tämä kirjanpitokapula, eikä siis Pirkkala, olisi pirkkalaisliikkeen nimityksen selitys.

Kun valokuvaaja Matti Poutvaara julkaisi tasokkaista mustavalkokuvista koostuvan kirjan Kaunis Häme, esitteli hän kuvatekstissään erään Ruovedellä toukotöissä olevan maanviljelijän ”pirkkalaiseksi”. Valokuvan mies oli riuska, pitkä, kaitakasvoinen, työllä ruumiillisen kuntonsa hankkinut viljelijä. Voi hyvin uskoa, että kuvan mies oli Näsijärveä pohjoiseen edenneiden pirkkalaisten jälkeläinen. Valokuva osuu kuvittamaan jotakin siitä, mitä kuka tahansa voi todeta katsottuaan Pirkanmaan pitäjien vanhojen kantasukujen edustajia. Samalla kannattaa muistaa, että tämän tapaiseen luonnehdintaan sisältyy aina runollinen ja sikäli katteeton geneettinen yleistys. Ohimennen sanoen ja muistiin merkiten: Poutvaara asui Kangasalla ja teki mm. valokuvakirjat Tampereesta ja Nokiasta.

Mitä on moderni pirkanmaalaisuus ?

Kun YLE Tampere teetti tutkimuksen siitä, mitä on pirkanmaalaisuus, saatiin vastaukseksi:

”pirkanmaalaisuus on Tampereen vastentahtoista seuraamista”. Vastausta ei parane pitää tilastollisena yhteenvetona, vaan se lienee poimittu mainitun tutkimuksen avointen vastausten parhaasta kohdasta. Leikkisyydestään huolimatta se kertoo jotakin olennaista maakunnan voimakentistä, jotka ovat jokaiselle kuntien luottamushenkilöille tuttuja.

Pirkanmaa muodostaa nimittäin selkeän rakenteen. Maakunnan dynaamisena keskuksena on Tampere, jossa asuu puolet pirkanmaalaisista. Tamperetta ympäröi kasvavien kehyskuntien kaulus, jonka väkiluku on hiukan yli puolet Tampereen väkiluvusta. Moni kehyskuntien asukkaista käy töissä Tampereella. Maakunnan ulkokehällä on väkilukuaan menettävien reunakuntien vyöhyke, jonka väkiluku on noin satatuhatta henkeä. Joten todellakin: kunnallisen itsehallinnon mielessä pirkanmaalaisuus on Tampereen vastentahtoista seuraamista.

Vanhan köllittelyhenkisen vitsailun mukaan satakuntalaisuudessa ”yhtyy mitä vastenmielisimmällä tavalla varsinais-suomalainen vittumaisuus ja hämäläinen hitaus”. Tämän heimoeroihin perustuvan vitsailun tuntenut, edesmennyt kylätoimintaliikkeen uranuurtaja, Pirkan Kylät ry:n ensimmäinen pj Antti Jokinen muotoili tältä pohjalta uuden määritelmän: **”pirkanmaalaisuudessa yhtyy satakuntalainen rivakkuus hämäläiseen harkitsevuuteen”**. Näin myönteisen kautta määritelty pirkanmaalaisuus on toimeliaisuutta, joka leimaa koko maakunnan asennemaailmaa. Tässä itse valitussa omakuvassa on paljon tekemistä ja runsaasti järkeä, mutta vähän uhoa tai umpimielisyyttä. Kuten tiedämme, hitaus ei kuulu pirkanmaalaisuuteen.

Kolmas pirkanmaalaisuuden määritelmä saadaan median puolelta. **Pirkanmaata ovat kaikki ne alueet, joissa aamukahvipöydässä luetaan Aamulehteä**. Tai vaihtoehtoisesti katsotaan ruudulta Aamulehden näköislehteä. Sanomalehden levikkialueen on todettu vastaavan tarkimmin orgaanista maakuntakäsitettä. Tosiasiassa levikkialue pohjautuu liikennemaantieteeseen, koska elinkeinoelämä pitää mainosrahallaan medioita pystyssä. Mutta se, mikä ihmisiä lehdessä kiinnostaa, liittyy siihen, mikä on lähellä tai koskee ihmisen samaistumispintoja.

Tämän saman totuuden tunnustaa myös Yleisradio, sillä YLE Tampereen kuuluvuusalue on teknisesti säädetty suunnilleen Pirkanmaata vastaavaksi. Tampereeseen kiinnittyvästä nimestään huolimatta tämä media kertoo kiitettävästi koko Pirkanmaasta.

Pirkanmaalaisesta ruokakulttuurista

Pirkanmaan ruokakulttuuri on pohjaltaan hämäläistä. Entisaikaan jokaisessa pitäjässä oli paikallisiin oloihin sopeutunut oma maataisruislajikkeensa. Jämsä oli pohjoisin alue, jossa hämäläinen maataisruis pystyi talvehtimaan. Tällä agroekologisella seikalla selitetään sitä, että vaikka hämäläiset retkeilivät pitkin sisä-Suomea satoja vuosia ennen savolaisia, vasta savolaiset pystyivät asuttamaan maan keskiosat.

Rukiiseen perustuvia ruokia ovat mm. mämmi ja perinteinen hapan ruisleipä. Mämmi suorastaan katsotaan Hämeessä keksityksi. Mahdollisesti se on ollut keväistä hätäruokaa. Ohra on hämäläisille tyypillinen vilja, josta on tehty *rievää* (riävä) eli happamatonta tuoretta leipää. Lempääläisen Ståhlbergin leipomon rieska on joskus todettu Suomen parhaaksi. Monessa Pirkanmaan pitäjässä osataan yhä juhliä varten hämäläisen *sahdin* (vrt saft) teko. Sahdissa on se ominaisuus, että sitä juo kuin ei mitään, kunnes se hetkessä vie jalat alta. Maakunnassa on myös monta pienpanimoa, joiden olut kilpailee valtakunnallisten merkkien kanssa. Mielikuvissa menestynein on ollut Pyyntikin Amiraali –sarja, joka etiketeissään opetti suomalaisille mm. japanilaisia merisotasankareita.

Hyvin vanha tšekäläinen ruokalaji on imelletty *räätikkaloora* eli lanttulaatikko, joka kuuluu jouluruokiin oltuaan aiemmin ihan arkiruokaa. Nimessä näkyy lantun toisintonimi räätikka, joka palautuu hyvin kauas historiaan. Onhan räätikästä puhuttaessa kyseessä latinan *radix* eli juuri, juures. Imeltämisen periaatetta sovelletaan myös perunaan (perunaloora eli *tuuvinki*). Perunaan kansa tutustui 1700-luvulla. Imeltämisen ideana oli korostaa ruoan makeutta oloissa, joissa sokeria ei tunnettu.

Kulttuurisesti vanha voimaruoka oli *talkkuna*, johon tarvittiin jauhettua hernetta tai papua, kauraa, ohraa ja piimää tai jotain suolaista nestettä. Talkkunajauhoa voitiin myös ripotella sopiva määrä piimän tai viilin päälle. Talkkuna tehtiin hyvin säilyvistä aineksista ja se oli ruumiillista työtä tekevän ihmisen ruokaa. Erityisen hyvä sesonkiruoka oli *mustikkapöperö*, joka tehtiin sekoittamalla talkkunaa ja tuoreita mustikoita ”möllöksi”.

Ennen jääkaappien ja pakastearkkujen aikaa maitotuotteet piti käsitellä säilyvään muotoon. Sellaisia olivat pitkä piimä, piimäjuusto ja munajuusto. Jokapäiväisessä ruokailussa oli juomana vesi tai kotikalja. Jos hiukoi, sai suuhun suolaista makua *silakasta*. Silakkaa hämäläiset hankkivat vaihtokaupalla rannikon kalastajilta myymällä näille pellavakuitua tai –lankaa.

Koko maassa tunnetaan Tapolan *musta makkara*. Se on suvun reseptiin perustuvaa verimakkaraa, joka pitää syödä lämpimänä ja runsaan puolukkahillon kera. Musta makkara perustaa osan menestyksestään iltaöiseen kioskimyyntiin, jolloin ravintoloista purkautuu sosiaalisissa tavoitteissaan tilapäisesti epäonnistunutta väkeä. Savolaisen lörtsyn, atomin tai länsirannikon porilaisen kaltaista menestyspikaruokaa ei Tampereelle ole osunut. Ehkä siksi, että musta makkara on ollut tuotteena niin vahva.

Pirkanmaalta ei heti pysty osoittamaan perinteistä liharuokaa Lemminkäisen särän tapaan. Toki viljaruokia täydennettiin sianlihalla eri muodoissaan. Olisiko *savupalvi* tällainen etsitty hämäläinen liharuoka? Myöskään uudempia erityisnimellä tunnettuja liharuokia emme tunne, arvatakseni siksi, että osuusteurastamokartalla maakunta oli pitkään valkea läikkä. Jos alueella olisi toiminut vahva osuusteurastamo, olisi se pystynyt kehittämään omaperäisen liharuokatuotteen.

Sahalahdella aloittanut Saarioinen Oy käynnisti ensimmäisenä Suomessa broilereinesten tuotannon. Sitten broilertuotantoon on erikoistunut melkein koko Pakkalan kylä. Nykyään Saarioinen on laajentanut tuotevalikoimaansa kaikkeen valmisruokaan. Se on luultavimmin ollut ja on maakunnan aktiivisin reseptiikan kehittäjä. Maakunnassa vahvan broilertuotannon ansiosta mustan makkaran rinnalle on tullut toinen kevyen lihan tuote: *wingsit*. Wingseillä eli teknisesti sanoen broilerin siivillä on ystävänsä.

Kangasalla oli aikanaan runsaasti erikoiskasvien lasinalaisviljelyä, mutta joistakin vaikeasti selitettävistä seikoista johtuen se on kuihtunut pois. Sen sijaan Pälkäneen ja Hämeenkyrön keveillä hiekkamailla jatkuu menestyksekkäs avomaan erikoiskasvien viljely, joka ei kuitenkaan ole tuottanut erityisiä ruokalajeja. Mainittakoon kuitenkin ruokakylän maineessa oleva Pälkäneen Laitikkala ja marjakylänä tunnettu Hämeenkyrön Mahnala. – Sieniä ei Länsi-Suomessa ole käytetty ravinnoksi. Niitä on opittu syömään itäsuomalaisen esimerkin ja kotitalousneuvonnan mukaan.

Kartanoiden, pappiloiden ja venäläisten varuskuntien kautta hämäläiseen pitopöytään tuli jo 1800-luvun puolella uusia ruokalajeja, joista mainittakoon nyttemmin perinneruokiksi käsitetyt *rusinasoppa* ja *rosolli*.

Pirkanmaan maisemalliset arvot

Emil Nervander kertoo Kangasalta, miten kuningas Kustaa III opastettiin kevätkesällä 1775 Kangasalan Syrjänharjulle – myöhemmin Keisarinharjuna tunnetulle harjulle – jolloin kuningas laajaa, ihanaa maisemaa katseltuaan lausui: ”Varmaankin täällä perkele piinasi meidän herraamme”. Tarkoittaen Jeesukselle osoitettua kysymystä, jos kaiken tämän saisit omaksesi, luopuisitko jne. Mihin matkaseurueeseen kuulunut

valtiosihteeri, kirkollisasiain päällikkö hovissa, Elis Schröderheim korjasi: -"Teidän majesteettinne. Ei täällä. Pyynikinharjulla se tapahtui." Seurue oli joitakin päiviä aiemmin saapunut Pyynikinharjun kautta Tampereelle. Paratiisimaisia harjuja oli kaksikin kappaletta!

Samaa elämystä toistaa Pirkanmaan maakuntalauluksi valittu Sakari Topeliuksen ja Gabriel Linsénin "Mä oksalla ylimmällä...." Kuten valtiolliset, myös maakunnalliset isänmaatunteet sidottiin aluksi maisemaan. Korkealta nähtyjä maisemaelämyksiä voi yhä kokea Pirkanmaan harjuilla, Näsinneulassa ja Torni –hotellin ylimmässä kerroksessa. Viimeksi mainituissa näkymissä kantakaupungin urbaani kattojen matto, Hervannan tornitalojen ääriviivat, Pyynikki ja avarat järvimaisemat yhtyvät yhä paratiisimaisiksi kuviksi.

Onpa itse Tammerkoskikin 18 metrin kokonaiskorkeuksineen yksi Suomen virallisista kansallismaisemista. Kyröskoski eli entinen Hämeen Hälläpyörä on kahlittu voimalaitokseksi, mutta korkeusero on yhä vaikuttava. Sama koskee Nokian Melon voimalaitosta, jonka kohdalla katsoja saa kurkistaa kanjonin syvyyteen. Pitkin Pirkanmaata tavattaville hillitymmiin virtaaville vesille on täällä oma nimikin: vuolle.

Pirkanmaan hämäläinen harjunäkymä alapuolella levittäytyvine kulttuurimaisemineen toistuu esimerkiksi Valkeakosken Sääksmäen Rapolanharjulla, Syrjänharjulta nähtynä Pälkäneen Kuulialan aukeamana, Tampereen Kalevankankaalla, Hämeenkyrön Mahnalassa ja Ikaalisten Vatulanharjulla, Mänttä-Vilppulan punkaharjumaisella Salussärkällä. Pieniä tai isoja harjuja on melkein joka kunnassa. Hyvin monessa pitäjässä kirkonkylä sijaitsee harjulla, maantieteellisesti sanoen harjun satulapisteessä.

Vaikka Werner Holmberg nimesi monet klassiset maaseutumaalauksensa hämäläisiksi (esim. Postitie Hämeessä), on ne tehty nimenomaisesti nykyisen Pirkanmaan maastoissa ja pihapiireissä, Pirkkalan ja Kurun kuntien alueella.

Ruoveden kirkonkylä oli kauan Suomen kauneimman kirkonkylän maineessa. Kauniita kylämaisemia on vaikka kuinka: Sääksmäen Huittula, Juupajoen Kopsamo, Vesilahden Koskenkylä, Ruoveden Ruhala, Virtain Herranen, Sastamalan Karkun Salmi, Punkalaitumen Liitsola. Tällaisia kylämaisemia leimaa ihmisen ja luonnon pitkäaikainen vuorovaikutus. Ihminen ei yritä voittaa luontoa, vaan ohjaa sitä myötäilemällä sitä.

Jylhiäkin maisemia on sitä kaipaavalle: päällimmäisinä Ruoveden Helvetinkolu ja Virtain Toriseva sekä Karkun Pirunvuori. Yhä enemmän kävijöitä kokoaa Seitsemisen, Siikaneva, luvan vaativa Sinivuori ja Kuhmoisten Pirkanmaalle tulon myötä Isojärvi.

Pirkanmaan kuuluisia kartanoita ovat Laukko, Liuksiala, Vääkso, Jutikkala, Viikki, Penttilä, Pekkala, Honkola. Niihin liittyy sekä korkeaa kulttuuria, upeita puutarhoja että torppariajan sosiaalisen epätasa-arvon muistoja.

Pirkanmaako Suomen sydän?

Topeliuksen määrittämistä maakunnista Häme oli Suomen sydän, joka rajoittui kokonaan muihin maakuntiin ja jossa Suomen monet yleiset kulttuuripiirteet olivat läsnä. Tätä samaa näkemystä voi soveltaa Pirkanmaanhan, joka on yksi historiallisen Hämeen osista. Pirkanmaan alue on Suomen sulatusuuni, jossa muinainen lappalaisväestö ja Hämeen paikannimistä tavoitettava vepsäläisasutus ovat sulautuneet "hämäläisinä" tunnettuihin rautakautisiin maanviljelijöihin. Ruotsin vallan alku toi tänne joukon ruotsalaisia uudisasukkaita, savolainen kolonisaatio tunkeutui täälläkin viimeisiin korpiin (josta todisteena esimerkiksi Lempäälän ja Kangasalan välinen Savon rallitie) ja siirtokarjalaiset toivat maakuntaan oman piristävän lisänsä. Pirkanmaa on Suomen Amerikka.

Yliopisto on tuonut tänne opiskelijoita kaikista muista maakunnista ja moni on asettunut maakuntaan pysyvästi. Oppilaitokset takaavat, että olemme jatkuvasti jyvällä siitä, mitä maailmassa tapahtuu. Liikenteellisesti Pirkanmaan kautta kulkee sekä päärata että kolmosmoottoritie. Nämä väylät takaavat

maakunnalle hyvät kehitysedellytykset jatkossakin. Väylät ovat uutta maantiedettä, joka suosii Pirkanmaata.

Teollisena maakuntana Pirkanmaa vastaa itseään isommasta osasta maan vieniä. Viennin verkostot pitävät mukanaan myös pienet alihankintayritykset. Pirkanmaalainen on hyvä sopimaan ja luotettava toimittaja. Täällä pätee edelleenkin se maksiimi, että *"asiat tulee tehdä niin hyvin, ettei tule jälkipuheita"*. Asian voi sanoa toisinkin: pahin synty mihin voit sortua, on leuhkuus ja ylimielisyys. *"Laittaen talonpoika itseään kehuu"* on kirjattu sananpartena Lempäälästä ja Messukylästä. *"Laittaminen"* on murretta ja tarkoittaa moittimista. Ulkopuolinen voi pitää tätä asennetta huonona itsetuntona, mutta kysymys on juuri päinvastaisesta. Osoittaessaan työstään mitättömän virheen tekijä alleviivaa, että kaikki muu on priimaa. Jalmari Finne onkin todennut, että hämäläinen huumori muistuttaa englantilaista. Se on kuivaa, älykästä, ystävällistä. Yleensäkin asiat tulee tehdä sillä tyyllillä, että teot puhuvat puolestaan ilman turhaa omakehua tai leveilyä.

Koko Suomea ajatellen Pirkanmaa on myös yhteiskunnallisten ristiriitojen keskialttaa: se paikka jossa voimasuhteita on mitattu. Näin tapahtui jo Anian Heikkilän isännän Daavidin huudattaessa itsensä talonpoikien kuninkaaksi ja kapinajohtajaksi syksyllä 1338. Kahdeksan nykyisen Pirkanmaan pitäjää nousi verokapinaan - siis kohta kun Ylä-Satakunnan ruotsalainen verohallinto oli organisoitu. Asia sitten pakkosoviteltiin Lempäälän Kuokkalassa 1341 Turun arkkipiispan ja Hämeen linnan päällikön läsnä ollessa.

Toinen ristiriitojen purkaus oli nuijasota, jonka loppuvaiheessa Jaakko Ilkka toi kolmen maakunnan kapinoivat nuijamieliset 1596 Pirkkalan Nokianvirran äärelle Viikin kartanoon. Kuten tunnettua, huonosti aseistettujen ja huonosti johdettujen nuijamielisten kohtalo oli karu. Ratsain liikkuvat Uplannin huovit hakkasivat heitä maahan Ikaalisten Polttiin asti. Pirkanmaa on tässä kohtaa Suomea on se vyöhyke, jossa havumetsät ja vaahterapihat kohtaavat; kohta jossa talonpoikainen vapauskäsitys törmää kerrostuneeseen itämerelliseen yhteiskuntaan.

Kolmannen kerran sama tapahtui kevättälvella 1918. Tampereen harjuista tuli valkoisen ja punaisen Suomen jakaja. Vuoden 1918 sodassa mitattiin osallisuutta ja haettiin kansalaisuutta. Pirkanmaa oli Ruotsin vallan peruina kartanoaluetta, jossa torpparikysymys oli kärjistynyt mm. Laukon häätöjen vuoksi. Teollistuneessa Etelä-Suomessa työväki oli hyvin järjestäytyneenä, vaikka sodan voimat karkasivatkin järjestäytyneen työväen käsistä. Lopputulemana voimme korostaa Pirkanmaalla korostunutta sosiaalista omaatuntoa, joka täällä toimii itsehallinnollisten kuntien kautta. Väinö Linnan kuvaama kunnallisneuvos Janne Kivivuori tekee tästä yhteenvedon: *"Ei pojaat. Kokouksissa käymällä ja papereita kirjoittamalla ne asiat hoidetaan."*

Kulttuurisessa mielessä Pirkanmaa ei ole itää eikä länttä - vaikka onkin länttä aavistuksen enemmän. Työssäkäynnin ja viennin kautta Pirkanmaa avautuu Hämeenlinnan suuntaan pääkaupunkiseudulle. Jyväskylän ja Lahden suuntaan yhteistyö on helppoa, mutta Porin suuntaan on vähemmän yhteyksiä, toki rannikolle pääsee Sastamalan tai Mouhijärven kautta. Sama koskee Urjalan takana 9-tien Turun suuntaa, joka on monelle vain välietappi Ruotsiin matkustettaessa. Etelä-Pohjanmaa on Parkanoa, Kihniötä ja Virtoja lukuun ottamatta kulttuurisesti Suomenselän takana, mutta tavaraliikennettä valtatie 3 vetää. Aivan alueteorian mukaisesti kaupunkiytimeistä lähtee viisi valtaväylää eri ilmansuuntiin. Neljä olisi liian vähän, kuusi olisi jo liikaa.

Taustakirjallisuutta

Ajo, Reino: Tampereen liikennealue. Kansantaloudellinen Yhdistys. Helsinki 1944.

Häme taiteilijoiden kuvaamana 1818-1940. Tampereen taidemuseo 13.6.-16.9. 1979. Tampere 1979.

Jaakkola, Jalmari: Pirkkalaisliikkeen synty. Turun Suomalainen Yliopisto 1922.

Nervander, Emil: Hämeen järville ja harjuille, Neljän päivän matka Hämeenlinnan ja Tampereen välillä. SKS Vammala 2001. [1887]

Pirkanmaa lukemisto (toim. Lauri Santamäki – Martti Helin): Pirkanmaan Maakuntaliitto. Tampere 1970.

Rasila, Viljo: Pirkanmaan synty. Tampere Tutkimuksia ja kuvauksia VIII s. 7-26. Tampere 1984.

Salminen, Tapio: Davidin kapina ja Pirkanmaan kapinaherkkyys. Tampere Tutkimuksia ja kuvauksia X s. 26-39. Tampere 1995.

Suvanto, Seppo: Pirkkalaisista pirkanmaalaisiin. Maakuntahistorian yleispiirteitä. Teoksessa Kotiseutuni Pirkanmaa. Tampere 1976.

Tuomaala, Väinö: Pohjankyrön kirkkoon liittyviä kansantarinoita. Kytösavut VI. s. 272-285. Vaasa 1954.

Valonen, Niilo: Varhaisia lappalais-suomalaisia kosketuksia. Ethnologia Fennica 1980: 21 – 98.

Artikkeli on kirjoitettu huhtikuussa 2020 Parasta Pirkanmaalta –hankkeen toimeksiannosta ja julkaistaan k.o. hankkeen luvalla.